

فراز و فرود اسلام‌گرایان در ترکیه

نورالدین اکبری

نشر مخاطب

۱۳۹۶

سرشناسه	:	اکبری، نورالدین، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	:	فراز و فرود اسلام گرایان در ترکیه/نورالدین اکبری.
مشخصات نشر	:	تهران : نشر مخاطب، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	:	۲۵۵ ص.: جدول.
شابک	:	978-600-5750-59-1
وضعیت فهرست نویسی	:	فیفا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. ۲۳۹-۲۵۰.
یادداشت	:	حزب عدالت و توسعه (ترکیه)
عنوان دیگر	:	AK Parti (Turkey)
موضوع	:	بنیادگرایی اسلامی -- ترکیه
موضوع	:	Islamic fundamentalism -- Turkey
رده بندی کنگره	:	۳DR۶۰۳/الف۴ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	:	۲۵۶۱۰۴/۳۳۴
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۰۰۱۲۱

سرشار

عنوان: فراز و فرود اسلام گرایان در ترکیه

نویسنده: نورالدین اکبری

صفحه آرا: لیلا کاظمی

طراح جلد: الهه کاظمی

ناشر: مخاطب

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۶

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۱۰۰۰ تومان

قیمت: ۵۰ هزار تومان خ منیری جاوید (اردیبهشت)، بن بست مبین، پلاک ۲، واحد ۲، تلفن: ۰۲۱ ۶۶۹۵۸۲۲۵ - ۰۹۱۲۳۰۸۷۲۲۲

پایگاه اطلاع رسانی: www.mokhtabbook.com پست الکترونیکی: www.mokhtab200@gmail.com

کانال تلگرامی @mokhtabbook

مراکز پخش:

تهران، خیابان ۱۲ فروردین، بین روانمهر و نظری، بن بست حقیقت - پلاک ۴، واحد ۴، کتاب آوا

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خ منیری جاوید (اردیبهشت)، خ لبافی نژاد، ک درخشان، مرکز توزیع کتاب توحید دلش

مراکز فروش:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بازارچه کتاب، پلاک ۱۲، انتشارات چاپخش

تهران، میدان انقلاب، نبش خیابان منیریه (جاوید) تالار بزرگ کتاب، پلاک ۳۲ کتابفروشی آرمان علم

تلفن: ۰۲۱ ۶۶۹۷۴۶۴۵

تلفن: ۰۲۱۶۶۴۹۰۲۰۹

تلفن: ۰۲۱ ۶۶۴۰۴۱۱۰

تلفن: ۰۲۱۶۶۴۰۶۲۸۷

مقدمه.....	۹
فصل اول: سابقه تاریخی اسلام‌گرایی در ترکیه.....	۱۷
۱. مفهوم اسلام‌گرایی.....	۱۷
۲. پیشینه تقابل اسلام‌گرایی و سکولاریسم در ترکیه.....	۲۰
۳. اصول و آموزه‌های گروه‌های لائیک و اسلام‌گرا در ترکیه.....	۲۴
۴. اسلام‌گرایی در ترکیه و انقلاب اسلامی.....	۲۸
۴-۱. تشکیل گروه‌های مذهبی فعال شیعی در ترکیه.....	۳۲
۴-۲. ارتباط تشیع با علم و به‌ویژه حوزه علمیه قم.....	۳۶
۴-۳. وضعیت مساجد و علمای شیعه.....	۳۶
۴-۴. افزایش کتب و نشریات اسلامی.....	۳۷
۴-۵. افزایش مناسک اسلامی.....	۳۸
۴-۶. رعایت حجاب اسلامی.....	۳۸
۴-۷. افزایش اقبال عمومی نسبت به فرایس دیدن و آداب اسلامی.....	۴۰
فصل دوم: حزب عدالت و توسعه در قدرت.....	۴۱
۱. روند اسلام‌گرایی در ترکیه؛ ورود تدریجی اسلام‌گرایان به عرصه حکمت.....	۴۱
۲. فرآیند استحاله اسلام‌گرایی در ترکیه.....	۵۴
۳. ماهیت و خط مشی اسلام‌گرایان حزب عدالت و توسعه.....	۵۵
۴. حزب عدالت و توسعه و علل پیروزی آنها در نوامبر ۲۰۰۲ م.....	۵۹
۵. انتخابات ژوئیه ۲۰۰۷ م و علل پیروزی مجدد اسلام‌گرایان.....	۶۳
۱-۵. کارنامه موفق اقتصادی؛.....	۶۶
۲-۵. کارنامه موفق سیاست خارجی.....	۶۷
۳-۵. افول ایدئولوژی کمالیسم و مطرح شدن بحران هویت در ترکیه.....	۶۸
۴-۵. سیاست‌های اصلاحی داخلی.....	۶۸
۵-۵. کارشکنی نظامیان و کمالیست‌ها در انتخابات ریاست جمهوری.....	۶۹
۶-۵. دوری حزب عدالت و توسعه از فساد اداری و اقتصادی.....	۶۹

۷۰. ۷-۵. قدرتمندتر شدن بازیگران غیر دولتی و جدید در عرصه سیاسی ترکیه..... ۷۰
۷۰. ۸-۵. مشی اعتدال و میانه روی..... ۷۰
۷۰. ۹-۵. قرائت این حزب از اسلام..... ۷۰
۷۱. ۱۰-۵. برخوردهای ناعادلانه با مسلمانان در سطح جهان..... ۷۱
۷۱. ۶. نظامیان و انتخابات پارلمانی ۱۲ ژوئن ۲۰۱۱..... ۷۱
۷۳. ۷. گسترش حوزه اختیارات اسلام‌گرایان..... ۷۳
۷۶. ۸. ساختار سیاسی و حکومتی ترکیه و روند انتخاباتی آن..... ۷۶
۷۷. ۹. اردوغان و نرمل، پیروزی او در انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۱۴..... ۷۷
۷۹. ۱-۹. ثبات اقتصادی و سیاسی..... ۷۹
۷۹. ۲-۹. ضعف یا از بین رفتن قدرت حزب سیاسی مخالف در ترکیه..... ۷۹
۸۰. ۳-۹. بی‌ثباتی دولت‌های مصلحتی گذشته و اهتمام نداشتن در حل مشکلات مردم..... ۸۰
۸۱. ۴-۹. اصلاحات داخلی..... ۸۱
۸۱. ۵-۹. شخصیت کاریزماتیک اردوغان..... ۸۱
۸۳. فصل سوم: موفقیت‌ها و دستاوردهای حزب عدالت و توسعه..... ۸۳
۸۴. ۱. مهار تورم و ساماندهی وضعیت اقتصادی..... ۸۴
۹۳. ۲. ارائه مدل سیاسی..... ۹۳
۹۸. ۳. هنجارسازی در سطح اجتماعی..... ۹۸
۹۹. ۴. ایجاد پیوند بین هویت اروپایی (غربی) و هویت خاورمیانه‌ای ترکیه..... ۹۹
۱۰۲. ۵. بسط افق در سیاست خارجی ترکیه..... ۱۰۲
۱۰۴. ۶. سازش بین گروه‌های مخالف با جامعه ترکیه و نهادهای سیاسی..... ۱۰۴
۱۰۵. ۷. اصلاحات در ترکیه در جهت پیوستن این کشور به اتحادیه اروپا..... ۱۰۵
۱۰۶. ۱-۷. اصلاح روابط ارتش و دولت..... ۱۰۶
۱۰۶. ۲-۷. اصلاحات قضایی..... ۱۰۶
۱۰۷. ۳-۷. اصلاحات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی..... ۱۰۷
۱۰۸. ۴-۷. اصلاحات اقتصادی..... ۱۰۸
۱۱۰. ۸. فرصت‌ها و دستاوردهای ترکیه ناشی از بیداری اسلامی جهان عرب..... ۱۱۰
۱۱۱. ۱-۸. تقویت نقش و نفوذ منطقه‌ای..... ۱۱۱

۱۱۳	۲-۸. به دست گرفتن رهبری اصلاحات سیاسی در منطقه.....
۱۱۴	۳-۸. افزایش اعتبار استراتژیک و ژئوپلیتیک ترکیه نزد غرب و تسهیل روند عضویت در اتحادیه اروپا.....
۱۱۷	فصل چهارم: مشکلات و چالش‌های حزب عدالت و توسعه.....
۱۱۸	۱. ساختار نیمه دموکراتیک و غیر متکثر ترکیه.....
۱۲۰	۲. شکاف‌های مذهبی:.....
۱۲۱	۳. اصلاحات قانون اساسی:.....
۱۲۶	۴. موانع و مشکلات مربوط به پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپا.....
۱۲۹	۴-۱. مانع سیاسی.....
۱۳۲	۴-۲. مانع اقتصادی.....
۱۳۳	۴-۳. مانع فرهنگی.....
۱۳۵	۵. ساختار قومی و مذهبی:.....
۱۳۵	۵-۱. علویان ترکیه و چالش و مشکلات ناشی از حضور آنها.....
۱۴۹	۵-۲. مساله کردها؛ روند صلح با کردستان.....
۱۵۵	۶. نوع‌ثمنی‌گرایی.....
۱۵۸	۷. چالش با سکولارها.....
۱۶۳	فصل پنجم: حزب عدالت و توسعه؛ اسلام‌گرایی در داخل و خارج ترکیه.....
۱۶۳	۱. فتح الله گولن و جنبش اجتماعی-سیاسی او در ترکیه.....
۱۶۵	۲. گسترش جنبش در داخل و خارج ترکیه.....
۱۶۸	۳. مراحل جنبش گولن.....
۱۶۹	۴. اهداف جنبش گولن.....
۱۶۹	۴-۱. تساهل و تسامح مذهبی و دینی.....
۱۷۰	۴-۲. تأیید و تأکید بر دموکراسی و حکومت دموکراتیک.....
۱۷۱	۴-۳. سعی بر احیاء و تداوم ارزشها و میراث عثمانی.....
۱۷۲	۴-۴. رابطه‌ی دین و دولت.....
۱۷۴	۵. انتقادات گولن بر کمالیست‌ها.....
۱۷۵	۶. راهبردهای گولن در اسلامی‌سازی جامعه.....

۱۷۵	۱-۶. آموزش
۱۷۷	۲-۶. رسانه
۱۷۸	۳-۶. بازار
۱۷۹	۷. جنبش گولن و حزب عدالت و توسعه
۱۸۲	۸. اختلافات گولن با حزب عدالت و توسعه؛ سر آغازی بر افول عدالت و توسعه
۱۸۳	۱-۸. عملکرد و اقدامات اردوغان
۱۸۷	۲-۸. مسائل اقتصادی
۱۹۱	۳-۸. مدهای چالش گولن و اردوغان
۱۹۳	۹. مبانی و اصول پابدار سیاست خارجی ترکیه پس از سال ۱۹۲۳
۱۹۵	۱۰. اصول نظری سیاست خارجی دولت عدالت و توسعه
۲۰۳	۱۱. انقلاب‌های عربی؛ عدالت و توسعه از اصول مهم سیاست خارجی ترکیه
۲۰۵	۱-۱۱. رابطه با عراق
۲۰۹	۲-۱۱. روابط ترکیه و سوریه
۲۱۲	۳-۱۱. روابط ترکیه و جمهوری اسلامی ایران
۲۱۸	۴-۱۱. روابط ترکیه با اسرائیل و فلسطین
۲۲۳	فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۴۳	منابع و مآخذ
۲۴۳	الف) منابع فارسی و عربی
۲۴۹	ب) منابع لاتین
۲۵۲	ج) سایت‌های اینترنتی

مقدمه

ترکیه وارث تاریخ پرفراز و نشیبی در نسبت با اسلام، غرب و اندیشه‌های سکولاریستی، ملی‌گرایی و چپ‌گرایی بوده است. بویژه تاریخ معاصر این کشور دورانی از تضادها و تنش‌های ایدئولوژیک و سیاسی را به نمایش می‌گذارد. از دورانی که با فروپاشی خلافت عثمانی (که رلای دین اسلام توجیه می‌شد) تا روی کار آمدن اسلام‌گراها با رای مردم در ترکیه (در قالب احزاب رفاه، فضیلت و عدالت و توسعه) مردم این کشور تجربه‌های سخت و مفیدی را پشت سر نهاده‌اند. که دوران حاکمیت آتاتورک و برنامه اسلام‌زدایی و تحمیل یک حکومت سکولار بر مردم مسلمان ترکیه از نقاط کلیدی تحولات سیاسی و فکری این کشور به شمار می‌رود. نتیجه آنکه اهل آنکه آتاتورک برای اداره ترکیه در پیش گرفت هرگز نتوانست مشکل گشای مسایل و مشکلات این کشور به سوی رشد و توسعه باشد، و از این رو پس از مرگ او نوعی عدم تعادل و نوسان فکری و سیاسی جامعه ترکیه را در بر گرفت و عرصه عمومی این کشور همواره میدان تنش و تاز نیروهای سیاسی سکولار ملی‌گرا و چپ‌گرا شد و در برخی مقاطع حتی کار به سنگ‌بندی نظامی نیروها در دانشگاه‌ها و خیابان‌ها می‌کشید، و در حالیکه عامه مردم نظاره‌گر این تنازعه‌ها بودند ارتش ترکیه برای حل و فصل خصومت و اعاده نظم وارد عمل شده و کار را تمام می‌کرد. هرچند این اقدام ارتش ترکیه در لوای قانون اساسی توجیه و تعدیل می‌شد اما آنچه به کار ارتش مقبولیت می‌داد وضعیت حادی بود که عامه مردم از آن بهره‌ای نداشتند. حتی سیاستمداران و روشنفکران سکولار درگیر آن نبودند. اما جالب آنکه در همه این دوران که اسلام‌زدایی از طریق مجاری رسمی و حکومتی پیگیری می‌شد، جریان نواندیشی دینی و پایبندی به مناسک و احکام اسلام راه خود را می‌جست و در اعماق جامعه ترکیه ریشه می‌دواند. این جریان در طول قرن بیستم بتدریج در ساختار سیاسی لائیک این کشور وارد شده و در اواخر قرن بیستم از جایگاه نسبتاً قابل توجهی برخوردار شده است. مجموعه تحولات فکری و سیاسی جهان اسلام و بویژه پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، ترکیه را محل تلاقی اندیشه‌ها و گرایش‌های موجود قرار داده بود و با توجه به تاریخ گذشته این کشور و روابط ویژه‌ای که با جهان غرب داشت نوعی اسلام‌گرایی در ترکیه ظهور کرد که مرحله تکاملی

آنها امروز می‌توان در قالب «حزب عدالت و توسعه» دید. گرچه حزب عدالت و توسعه در طول حیات سیاسی خود در ترکیه با مقاومت‌های شدیدی از سوی کمالیست‌ها و نخبگان این جریان مواجه بود. با این وجود دولت اسلام‌گرای عدالت و توسعه برای تحکیم حاکمیت خود و مقابله با جریان‌های ضد دموکراتیک، مخالفت‌های ناپهنگام با دولت تازه به قدرت رسیده و نگاه‌های درون‌گرای کمالیستی، اقدام به اجرای برخی مراحل اصلاحات دموکراتیک و نهایتاً از میان بردن قدرت و نفوذ نیروهای کمالیست سکولار از عرصه‌ی حاکمیت کرد. لذا اگر از منظر جامعه‌شناختی و تکثر هویت‌های اجتماعی به این تحولات نگاه نماییم، تلاش روشنفکران و طراحان برای شکل دادن به هویتی مدرن در تقابل با هویت تاریخی و اسلامی ترکیه، نتایج به موفقیت مورد نظر آنان منجر شود؛ و برعکس به رشد هویت اسلامی و در دهه اول قرن ۲۱ به حاشیه رانده شدن احزاب، ارتش و گروه‌های اجتماعی حامی سیاست خارجی اروپا محور منجر شد، و گروه‌های اجتماعی کنار زده شده در طول دهه‌های گذشته راه به متن تحولات سیاسی و اجتماعی جامعه ترکیه برگرداند. البته انعطاف نسبی نظام سکولار در پذیرش این تحولات نسبی و عمیق قابل توجه می‌باشد به طوری که کمالیست‌ها با تساهل بیشتری به نگرش‌های سیاسی حزب عدالت و توسعه نگاه کردند و رهبران این حزب هم از نشان دادن گرایش‌های دین‌گرایانه در سیاست‌های خود و نیز اتخاذ سیاستی پراگماتیستی از ایجاد چالش با کمالیست‌ها اجتناب کردند. «فیلیپ رابین» از این هم زیستی دو گروه فوق در ترکیه به عنوان یک «زندگی مشترک بدون ازدواج رسمی»^۱ نام می‌برد. بنابراین می‌توان گفت، برخلاف ریشه‌های اسلام‌گرای حزب عدالت و توسعه، این حزب در زمان آغاز به کار خود در سال ۲۰۰۲ همواره تلاش می‌کرد تا خود را حزبی میانه‌رو و وفادار به اصول سکولاریسم نزد افکار عمومی جامعه‌ی ترکیه معرفی کند. «کانرا» از صاحب نظران حزب عدالت و توسعه، معتقد است که حزب عدالت و توسعه همیشه نسبت به اصول بنیادین نظام سکولار ترکیه وفادار بوده است^۲ در این راستا اردوغان می‌گوید: «احزاب پیش از حزب عدالت و توسعه از قبیل حزب رفاه، فضیلت و ... به طور عمده به شکل جماعتی سیاسی تشکیل شده بودند به گونه‌ای که رفتارهای آنها تحت تأثیر نوعی ایدئولوژی خاص قرار داشت و تنها از حامیان این ایدئولوژی خاص حمایت می‌شد؛ البته این نوع سیاست‌ها خطرناک‌اند زیرا این امر به قطب بندی شدن جامعه منجر می‌شود و بنابراین راه حل این

1. Cohabitation

2. Kanra, B. (2005), "Democracy, Islam and Dialogue: the case of Turkey *Government and Opposition*, 40(4), pp:515 – 539,"

مسئله، محافظت از نظام سکولار ترکیه است.^۱ در این راستا استدلال می‌شود که حزب عدالت و توسعه از «سیاست‌های هویتی» هیچ حمایتی به عمل نمی‌آورد زیرا از نظر سران این حزب، چنین سیاست‌هایی از طریق قراردادن ما در مقابل دیگران، باعث قطبی کردن جامعه می‌شود و به همین دلیل است که این حزب از همان ابتدای کار خود با تمرکز بر مشکلات موجود در ترکیه، بیشتر بر «سیاست‌های خدمتی» تأکید می‌کند.^۲ بنابراین ملاحظه می‌شود که سران حزب عدالت و توسعه به لحاظ تربیت و آموزش، فعالیت سیاسی و گذشته حزبی، اسلام‌گرا هستند، اما از زمانی که اندیشه تأسیس حزب عدالت و توسعه شکل گرفت، مؤسسان حزب برای برون رفت از فشارهای عظیمی که به جنبش‌های اسلامی در ترکیه وارد می‌آمد، به دنبال گفتمان جدیدی بودند که از ریشه اسلامی آنان جدا نباشد و در عین حال با نظام حاکم برخورد نکند و بهانه‌ای درست نکند که مرحله ۲۸ فوریه بار دیگر تکرار شود و اسلام‌گرایان بار دیگر تحت فشار قرار گیرند. بر این اساس نخستین کنگره حزب عدالت و توسعه با شعار «۲۸ فوریه برای تمام ترکیه» تشکیل شد و اردوغان نیز در سخنرانی افتتاحیه موازنه‌ای دقیق به عمل آورد. به نظر می‌رسد که نیاز آتاتورک یادی کرد و نه نامی از اسلام به زبان آورد. وی بر اعلامیه جهانی حقوق بشر، مبنای حقوق بشر و آزادی‌های اساسی تأکید نمود و اظهار داشت که سکولاریسم اساسی اصل اساسی صلح اجتماعی و به معنی بی‌طرفی دولت در قبال عقاید دینی است: «عبداله گل نیز یک روز پس از تأسیس حزب اعلام کرد حزب ما یک حزب دینی نیست و تلاش می‌کنیم که نماینده همه باشیم. در میان مؤسسان، باحجاب و بی‌حجاب، افراد با ریش و بدون ریش وجود دارند. حزب سیاسی وسیله‌ای برای تبلیغ نیست، بلکه برای خدمت است. هدفمان فعالیت و کار برای ارائه مفهوم جدیدی در سیاست است.»^۳ در اساننامه خود بر مواردی همچون توجه به حقوق و آزادی‌های اساسی، اداره عامه به صورت غیرمتمرکز، ارائه خدمات اجتماعی بدون در نظر گرفتن مذهب اجتماعی، توسعه

1. Demiralp, S. and Eisenstadt, T. (2006), Prisoner Erdogan's Dilemma and the Origins of Moderate Islam in Turkey, Department of Government American University, August 31; www1.american.edu/ia/cdem/pdfs/case_study_2.pdf.

2. Yavuz, M. H. (2005), Modernleşen Müslümanlar, İstanbul, Kitap Yayınevi. pp:351-356

۳. نورالدین، محمد، ترکیه به کدام سو؟ حزب عدالت و توسعه در قدرت، ترجمه عبدالرضا همدانی، فصل نامه

آموزش و پرورش و تحت پوشش قرار دادن آحاد مردم برای آموزش مردم و کم کردن بیسوادی و کم سوادى از جامعه ترکیه و امنیت اجتماعی تأکید دارد.^۱

شاید عامل دیگری که باعث می‌شود تا اعضای حزب عدالت و توسعه چندان گرایش به سیاست‌های هویتی اسلام‌گرایانه پیدا نکنند این است که آنها به اسلام به عنوان یکی از عناصر اجتماعی ترکیه و بخشی از سنت آن می‌نگرند و نه به عنوان یک ایدئولوژی.^۲ به عبارت دیگر، حزب عدالت و توسعه قصد دارد درحالی که روابط خود را با اسلام در حوزه‌های اجتماعی و فرهنگی حفظ می‌کند از آن به عنوان برنامه‌ای سیاسی صرف نظر کند.^۳ بنابراین از این دیدگاه، موضع حزب عدالت و توسعه درخصوص مذهب تفاوت چندانی با دیگر احزاب نیست گرای ترکیه ندارد، زیرا به نظر می‌رسد که این همان گفتمانی است که حزب دموکرات نیز آن را اعلام می‌کرد؛ در این راستا عبدالله گل معتقد است که برنامه حزب عدالت و توسعه درخصوص دین، همان آزادی مذهبی انسان‌ها در چارچوب ارزش‌های دموکراسی جهان شمول است.

به نظر می‌رسد که بسیاری از سیاستمداران، روشنفکران و بازرگانان اسلام‌گرایی که از حزب عدالت و توسعه حمایت می‌کنند به این نتیجه رسیده‌اند که درحال حاضر، اجرای سیاست‌های اسلامی درون نظام سیاسی، تا کبی امکان پذیر نیست و از همه مهم‌تر اینکه چنین سیاست‌هایی می‌توانند باعث انسداد سیاسی جامعه ترکیه از سوی نهادهای کمالیستی شوند.^۴ بنابراین سران حزب عدالت و توسعه به این انتباهی دست یافته‌اند که به منظور جبهه‌ای وسیع‌تر در مقابل مراکز کمالیستی و کسب بیشتر روایت در فضای اجتماعی ترکیه به گفتمانی جدید نیاز دارند که بر ارزش‌های مدرنیته، حق بشر و حاکمیت قانون تأکید می‌کند.^۵ در نتیجه حزب عدالت و توسعه به عنوان حزبی محافظه کار درحالی که از اهمیت

۱. روزنامه شرق، شماره ۱۲۶۸، بازیگران صحنه سیاسی ترکیه، روزنامه شرق ۱۳۹۰ ص ۷

2. Akdogan, Y. (2003), *Muhafazakari Demokrasi*, Ankara ,Alfa Basim Yayin.pp:112-124

3.Yavuz, M. H. (2005), *Modernlesen Muslumanlar* , *Istanbul*, Kitap Yayınevi.pp:584-605

4. Cakir , R. (2003), *Vatan Daily* ,September 28

5. Duran ,B. (2004), "Islamist redefinition (s) of European and Islamic Identities in Turkey",in *Turkey and European integration :Accession Prospects and issues* ,ed. M.Uga and N.Canefe ,London Routladge. Pp:46-125

6. Taniyici, S. (2003), "Transformation of Political Islam in Turkey: Islamist Welfare Party's Pro-EU Turn", *Party Politics*, 9(4).pp:84-463

ارزش‌های دینی و مذهبی در سیاست‌های حزبی خود غفلت نمی‌کند، سعی می‌کند تا این ارزش‌ها را درون ساختارهای گسترده‌تر حوزه‌های عدالت اجتماعی قرار دهد. براساس چنین تفاسیری است که بسیاری از نویسندگان معتقدند که حزب عدالت و توسعه نیز حزبی معتقد به اصول سکولار است زیرا به نظر می‌رسد که این حزب در برنامه‌های سیاسی خود نسبت به اصول جمهوریت به طور کامل، وفادار است^۱ و در این راستا «جوشار»^۲ و «عظمان»^۳ معتقدند که:

«حزب عدالت و توسعه، حزبی راست- مرکز است که انسان‌های میانه رو، آن را تأسیس کرده‌اند ... سیاست‌های این حزب، تحت تأثیر صدای منبعث از مردم قرار دارد؛ مردمانی که خواست‌هایی ملایم دارند. آنها انسان‌هایی محافظه کار هستند که به تعصبات کورکورانه توجهی نمی‌کنند؛ درحقیقت، اعضای این حزب، انسان‌هایی دیندار هستند اما مسلمانانی رادیکال نیستند. آنها هرچند به دولت با بدبینی می‌نگرند و قصد تغییر دادن ساختارهای دولتی را دارند، حاضر نیستند به این نهاد صدمه بزنند. آنها خواستار آزادی‌هایی بیشتر هستند اما قصد آزادی نظام موجود را ندارند. آنها به دنبال تقویت احساسات ملی‌گرایانه‌اند اما با هرگونه ناسیونالیسم نژادپرستانه مخالفت می‌کنند ... درنهایت اینکه آنها از دموکراسی تا حدی حمایت می‌کنند که حدت تجزیه‌ناپذیر دولت را تهدید نکنند»^۴.

بنابراین به نظر می‌رسد که حزب عدالت و توسعه اگرچه دارای ریشه‌هایی اسلام‌گرایانه است، در برنامه‌های حزبی و تشکیلاتی خویش اسلام را منبع هویت خود معرفی نمی‌کند؛ به عبارت دیگر، این حزب سعی دارد تا با دور شدن از هویت خاص، هویت‌های چهل تکه موجود در جامعه را بازنمایی کند و چون در این نوع شیوه حکمرانی به دموکراسی برای اداره جامعه نیاز دارد، مذهب نیز می‌تواند جایی را درون جامعه پیدا کند.

صورت‌بندی نگاه‌های این حزب در عرصه‌ی اقتصادی نیز به گونه‌ای بود تا بتواند از طریق حمایت‌های گسترده از فرایندهای اقتصاد بازار آزاد، مسیر خرد را با هدف مشارکت در پروژه‌های جهانی‌سازی و جهانی شدن و نیز پیوستن به اتحادیه‌ی اروپا هموار سازد. حزب عدالت و توسعه در سال‌های نخست قرن بیست و یکم و در اوایل حاکمیت خود بیشترین

1. Atacan, F. (2005), "Explaining Religious Politics at the Crossroad: AKP-SP, *Turkish Studies*, 6(2),pp:194"

2. Cosar

3. ozman

4. Metin, S.(2002), *Merkes Sag Geleceğini arıyor, Radikal* ,19 october.p:7

تمرکز را بر ارزش‌های دموکراسی‌خواهانه مورد پذیرش غرب و ایجاد یک پیوند مفهومی با جهان دموکراتیک قرار داد. حزب عدالت و توسعه، علاوه بر پذیرش ارزش‌های لیبرال به عنوان بنیان مفهوم دموکراسی سعی می‌کند تا همه نهادهای ملازم دموکراسی مدرن را به کشور وارد کنند؛ البته دلیل این امر نه تنها ناشی از مسائل داخلی کشور ترکیه است، بلکه تلاش برای اجرای معیارهای کپنهاگ را نیز دربردارد؛ بنابراین تعریف دموکراسی نه تنها توسط دینامیک‌های درونی ترکیه بلکه همچنین توسط فرایندهای بیرونی نیز محدود و مقید می‌شود. مطابق با برنامه حزب عدالت و توسعه، عضویت در اتحادیه اروپا به عنوان مهم‌ترین قدم برای رسیدن به سطح تمدن معاصر ملاحظه می‌شود و بنابراین به نظر می‌رسد که پذیرش هنرها و نهادهای اروپایی، انگیزه‌ای مهم برای تداوم فرایند تحکیم دموکراسی در ترکیه است؛ به عبارت دیگر استدلال می‌شود که نفوذ اتحادیه اروپا بر سیاست‌های ترکیه، عاملی مهم در فرایند هارمونیزاسیون سیاسی و دموکراتیزه شدن جامعه ترکیه است.^{۳۲} به طور کلی ظهور این حزب و کسب اکثریت کرسی‌های مجلس در سه دوره متوالی انتخابات (۲۰۰۲، ۲۰۰۷، ۲۰۱۱) که ب‌نظر اکثریت مردم در دو رفراندوم اصلاح قانون اساسی (۲۰۰۷، ۲۰۱۰) و دو انتخابات شهرداری‌ها تأثیرات عمیقی در ساختار و روند قدرت در ترکیه ایجاد کرد. نخست اینکه، ظهور این حزب پایایی به دولت‌های ناپایدار ائتلافی بود و رهبری باثبات حزب حاکم در دهه اخیر باعث گردید تا ترکیه به یک بازیگر موثر منطقه‌ای تبدیل شود. دوم، با توجه به بنیان‌های فکری نوگرایانه، این حزب سعی کرده تنش‌های ناشی از دو چالش اسلام‌گرایی و ناسیونالیسم را کاهش دهد و با تمسک به بخشی برای حفظ نظام سیاسی سکولار و با اصلاحات بنیادین قانون اساسی در سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۱۰، نقش و قدرت ارتش را در سیاست داخلی و خارجی به نحو قابل توجهی محدود نمود. نهایتاً این که با تغییر مبانی و پارادایم فکری و سیاسی حاکم بر سیاست خارجی سنتی، دیپلماسی خاورمیانه‌ای و منطقه‌ای آنکارا را دگرگون نموده و چشم انداز نوینی را پیش روی ترکیه در مناسبات منطقه‌ای قرار دهد.

1. Yilmaz, E. (2002), *Introdection in politics ,Parties and Elections in Turkey*, eds .by Sabri Sayari and Yilmaz Esmer, Colorado:Lynne Reiner Publishers.pp:1-9
3. Philip Robins, Turkish Foreign Policy since 2002: between apost-isalminist Government and a Kemalist State, *International Affairs*, vol. 83 (2007), p.289.
2. Rumford, C. (2001), "Human Rights and Democratization in Turkey in the Context of the EU Candidature", *journal of European Area Studies*, 9(1) , pp: 93-105